

Легун Ю.В.

Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. – Вінниця: О.Власюк, 2005. – 515 с.

Протягом останніх десятиліть ми стали свідками вагомого збільшення кількості напрямів досліджень у царині спеціальних історичних дисциплін, започаткування все нових і нових наукових ділянок, досі обійдених науковцями. Множиться і число істориків, які працюють у цій сфері, виникають відповідні наукові підрозділи та установи, спеціалізовані видання, які друкують чимало цікавих розвідок з обсягу спецдисциплін. Усе це засвідчує про динамічний розвиток цього сегменту української історичної науки та наявність істотного резерву його подальшого зросту.

Шляхом до розширення пошукового поля спеціальних історичних дисциплін є залучення нових об'єктів досліджень, застосування вдосконалених методів та підходів до явищ, які раніше перебували поза межами їх уваги. Для генеалогії таким нововведенням є поширення її досліджень, крім звичного вже вивчення шляхетського стану, ще й на непривілейовані верстви населення, зокрема селянство.

Селянський напрямок генеалогічних досліджень в Україні виглядає найбільш перспективним із кількох причин. Унікальною ознакою вітчизняної історії є те, що за обставин тривалого бездержавного життя нації саме селянство зоставалося найпоследовнішим, а часом – і єдиним хранителем національної самосвідомості та ідентичності.

Крім того, потрібно тут наголосити, що ця верства залишалася наймасовішою в українській спільноті аж до середини ХХ ст. Кілька століть перед тим і тривалий період по тому вона виявляла себе своєрідним “донором”, що постійно підживлював інші соціально активніші шари суспільства: козацтво у XVI–XVIII ст., робітництво та інтелігенцію у XIX–XX ст. Зрештою, подібна тенденція властива і теперішньому часу. Переважна більшість сучасного урбанізованого українського населення або народилася та зросла в умовах колгоспного села, або є дітьми чи онуками селян.

Однак, як свідчать сучасні спостереження, прискорене поширення “моди на генеалогію” серед широкого загалу українського суспільства навряд чи можливе. На заваді йо-

му стоїть усталене часом, пануюче переконання, що пошуком своїх предків можуть займатися тільки особи шляхетного походження. Інша перешкода має уже не психологічний, а інформативний характер: це не менш стійке упередження, що джерела з селянської генеалогії або взагалі знищені, або стосуються дуже обмеженого часового проміжку.

Мабуть, подолані ці два стереотипи будуть ще не скоро. Для цього потрібно чимало часу і клопіткої дослідницької та науково-просвітницької роботи.

Саме прагнення з'ясувати обсяг і характер архівних джерел із селянської генеалогії окремого українського регіону – Поділля – і підштовхнуло вінницького історика Юрія Легуна до написання цієї книги.

Увагу автора, перш за все, приділено у книзі документам, що зберігаються у місцевих обласних архівах – Хмельницькому та Вінницькому. Матеріали, які перебували на збереженні в Кам'янці-Подільському, після пожежі 2003 р. також були перевезені до Хмельницького й зараз у переважній більшості доступні вивченню.

Великі масиви документів з історії казенного селянства, метричні книги, поліцейські матеріали перебувають на збереженні у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Господарські інвентарі з приватних маєтків регіону, інші економічні документи відклалися у чималій кількості збірок Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України.

Оскільки у книзі йдеться про територію, яку охоплювала Подільська губернія, – одна з найбільших адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії – певні відомості про місцевих селян можна отримати в архівах центральних установ цієї держави. Мова йде про Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург), Державний архів Російської Федерації та Російський державний військово-історичний архів (м. Москва).

Певний інтерес для дослідників подільського селянства становлять і сховища документів Польщі. Адже великі землевласники регіону переважно були поляками за походженням, і досить часто центральні контори їхніх латифундій перебували на землях нашої сучасної західної сусідки. До того ж саме з польськими архівами пов'язана перспектива глибшого часового проникнення при пошуку документів періоду Речі Посполитої, коли наші терени перебували під владою Польщі.

Працюючи кілька років у цьому напрямі, Ю.Легун дійшов висновку, що в архівах згаданих країн зберігаються великі масиви матеріалів, за допомогою яких можна реконструювати більшість селянських родоводів вихідців із Подільської губернії щонайменше до кінця XVIII ст.

Весь цей велетенський масив пам'яток автором умовно поділено на чотири великі групи: джерела церковного, адміністративно-державного, господарського та судово-поліцейського походження. Таке групування властиве й іншим частинам Правобережної України – Волині та Київщині. Натомість інші регіони нашої Батьківщини, завдяки відмінним системам обліку та реєстрації населення, організації самоврядування, релігійного життя мають свою унікальну картину джерельних комплексів із зазначеної теми.

Кожній вищезгаданій групі матеріалів присвячено окрему главу книги. Зупинився автор і на історіографії вивчення тих чи інших видів джерел, передумовах їх укладання, вмісту формуляра. Окремо аналізується нинішній стан збереження більшості згаданих документів. Крім того, перша глава книги присвячена повністю аналізові сучасного стану розробки генеалогії селянства не тільки в Україні, а й у інших державах, а остання – проблемі класифікації виявлених джерел. Саме тут, порушуючи питання класифікації джерел з генеалогії, автор не тільки ретельно проаналізував досвід, здобутий у цьому напрямку, а й спромігся показати свій високий фах науковця, який досліджує теоретичні питання генеалогічної науки.

Цікаво, що вміщений у першій главі історіографічний аналіз літератури з питання не обмежується працями українських та російських учених. Завдяки отриманій стипендії польської фундації Каси ім. Юзефа Мянвського, Ю. Легуну вдалося ретельно попрацювати над комплексами джерел із генеалогії селянства у бібліотеках і архівосховищах Варшави та Кракера. Тому звернення до досвіду польських і російських колег послідовно вміщені в окремих підрозділах монографії. Цей аналіз дозволяє авторові зробити висновок, що як у польській, так і у російській генеалогії превалюють і сьогодні традиційні, шляхетські напрями досліджень генеалогії. Родознавство селянських станів тільки віднедавна почало привертати широку увагу місцевих істориків. До того ж ці дослідження переважно концентруються на окремих, доволі специфічних темах, як-от антропоміміці у Польщі.

Відтак, українські науковці мають реальну можливість здобути певне регіональне лідерство у цьому перспективному і важливому напрямі історичних досліджень. Принаймні, подібні до рецензованої джерелознавчої, праці з історії родів посполитих окремого регіону наразі відсутні в Польщі та в Росії.

Загалом у книзі названі понад сто видів різних документів, в яких міститься інформація про селянські родини та окремих їх представників у XIX ст. Детально проаналізовані автором особливості укладання, інформативне наповнення тільки головних із них, тобто тих, які складають реальний інтерес для реконструкції багатьох родоводів. Серед їх переліку – метричні книги, сповідальні відомості, ревізійні списки, посімейні списки, матеріали перепису 1897 р., волосна документація, господарські інвентарі.

Окремі згадані писемні джерела взагалі ніколи досі не розглядалися генеалогічні, хоча вони завжди були носіями значної подібної інформації. Так, виявляється, як то блискуче довів автор, карти сіл та плани земельних ділянок також фіксували імена і прізвища землеробів, додатково демонструючи конкретне розташування їхніх обійсть та ділянок. Така територіальна локалізація може стати у пригоді в тому випадку, коли в одному селі одночасно проживало кілька селян з тотожними повними іменами. Отже, дослідження їхніх родин, майнового стану стає можливим через інформацію, здавалося б, досить віддалених від генеалогії джерельних комплексів.

Окрім картографічних матеріалів, пильну увагу автора привернули карні слідчі та судові справи. Як носії даних про певних персонажів вони надзвичайно інформативні. Крім головних атрибутів особи – імені, прізвища, віку, місця проживання, віросповідання – вони додатково наводять описи вигляду людей, деяких рис їхнього характеру, передають слова суб'єктів, описують побут їхніх сімей тощо. Це, зазначимо окремо, виняткової ваги інформація щодо створення просопографічних портретів людей, які опинилися, через певні на то причини, у центрі уваги карних та слідчих органів. Саме справи такого роду постають для дослідника цінну індивідуальну інформацію. Вона дозволяє охарактеризувати особу за її винятковими особливостями. Завдяки цьому, знову-таки можемо ідентифікувати окремі персоналії навіть при тотожності їхніх прізвищ, імен, місць проживання.

Напрочуд рідко серед джерел до історії селянства згадуються і матеріали військового обліку і набору. Адже до запровадження загальної військової повинності комплектація російської армії ґрунтувалася на рекрутській повинності. Служба у війську тривала десятиліття, що, враховуючи розмір імперії, значний рівень смертності, кількість перманентних воєн, не залишало солдатів надії на повернення до кола свої рідних. Однак під кінець XIX ст. нижчі військові чини отримали можливість після демобілізації повноцінно адаптуватися у свої громади. Відтак і документи, в яких занотовані особливості військового набору, проходження служби, звільнення з армії, набувають повноцінного значення для селянської генеалогії.

Вдало завершує працю, підкреслюючи її практичне значення, цілий ряд покажчиків до колекцій архівних матеріалів, згаданих у книзі. Особливий наголос зроблено на документах, що стосуються казенного селянства регіону. Ця група посполитих становила меншість (до 20%) у загальному масиві сільського населення. Однак їх статус забезпечив значно кращий, аніж у приватновласницьких селян, рівень обліку населення.

Багаторічні вивчення родоводів аристократії дали змогу виробити теоретичні та методологічні засади генеалогії. Специфіка документального спадку з обсягу генеалогії визначила головний напрямок досліджень, що стосувався політичної верхівки. Однак весь комплекс доробку з генеалогії не спричинився до того, щоб були створені сприятливі умови переключитися відразу на вивчення родознавства селян. У науці, і це переконливо доводить Ю.Легун, селянському сегменту генеалогічних досліджень доводиться долати чимало труднощів. Генеалогія селян, навіть маючи класичні зразки побудови генеалогічних таблиць, зустрілася з численними проблемами, які має вирішувати виключно сама, проходячи послідовно певні етапи свого розвитку. Отже, селянська генеалогія постає у вигляді виокремленої проблеми, розробка якої значною мірою залежить від залучення певних джерелознавчих комплексів. Саме це переконливо довів своєю працею Ю.Легун, який пішов неторованим шляхом пошуку для вирішення численних складових питань із загально визначеної проблеми.

Головне завдання, яке поставив перед собою автор, полягає у ретельному описі та доскіпливому аналізі чисельних пам'яток – джерел із генеалогії селян, і він виконав його на високому фаховому рівні.

Ще тут не буде зайвим підкреслити, що дослідник-джерелознавець звернув особливу увагу на властивості передачі генеалогічної інформації, що проявляється у різних джерелах оригінально, на противагу таким властивостям, які обійдено навіть у знаних джерелах суто генеалогічних. Одночасно Ю.Легун підкреслив у своїй праці: оглянутий ним джерельний комплекс повинен стати у нагоді як базовий завдяки своїй інформативності, ще й дослідникам інших спецдисциплін, серед яких історична демографія, просопографія, біографістика, історія родин у мікрорегіональному розрізі.

Комплексно подана інформація про джерела з селянської генеалогії зацікавить не тільки професіоналів. Без перебільшення можна твердити, що її візьмуть на озброєння музейні працівники та архівісти, яким постійно доводиться мати справу з тими представниками нашого суспільства, що шукають своє родовідне коріння. Ідеться тут не про “повернення втраченої спадщини”, а про зростання суспільної свідомості у громадян, які прагнуть відповісти на запитання – “Звідки походять мої предки? Хто стояв біля витоків мого роду?”

Та й дослідники з генеалогії вже не можуть сьогодні обмежитися вибудовою сухої схеми висхідних та низхідних родоводів, а прагнуть мати ще й досє на тих людей, які становлять численні покоління предків окремих родин. Отже, генеалогія, як нам видається, набуває тепер ознак універсальної галузі знань та історичних досліджень. Виразно проступає і нове завдання генеалогічної науки: через історію окремого роду, апелюючи до особистої причетності, відкривати перед сучасними громадянами історію нації, держави, людства.

Книга Ю.Легуна свідчить про величезні можливості історичних джерел, що допомагають розкрити багатовимірність нашого буття і створити реальну картину участі роду і найдрібнішої ланки суспільства – людини в розвитку людської цивілізації.

Нам приємно відзначити, що рукопис книги обговорювався на засіданні відділу спецдисциплін та рецензувався відомими вченими нашого інституту. Відтак, дана наукова праця, пройшовши всі етапи підготовки до видання, стала, на наше глибоке переконання, зразком опрацювання надзвичайно складної проблеми, до удосконалення викладу якої автор поставився дуже відповідально.

Відтак, маємо унікальну можливість отримати повну уяву щодо послідовно оцінених генеалогічних джерел одночасно з репрезентацією їх місць збереження. Залишається тільки відзначити одне: потрібні видання не тільки для генеалогії, а й для численних складових сім’ї спецдисциплін, як галузей історичних знань.

М.Ф.Дмитрієнко (Київ)

